

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

MÜJGÂN CUNBUR ARMAĞANI

Hazırlayan
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Ankara/ 2010

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

© Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2010.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

Gülensoy, Tuncer (Hazl.)
Müjgân Cunbur Armağanı / Tuncer Gülensoy
VI+282 s. 24 cm.
ISBN 978-975-456-095-4
1. Müjgân Cunbur - Biyografi 2. Kütüphanecilik 3.Tarih
DR438.9.S56 G85 2010

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ARMAĞAN DİZİSİ 01

Genel Yayın Editörü
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Teknik Editör
Dr. Bülent GÜL

İletişim Adresi
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Bahçelievler, 7. Cad. 17. Sok. Nu. 38, 06490 Ankara / TÜRKİYE
Tel: (00 90 312) 2133100 **Belgegeçer:** (00 90 312) 2134135
Genel ağ: <http://www.turkkulturu.org.tr>
e-posta: tkaedernegi@hotmail.com

Müjgân Cunbur Armağanı, Öncü Basımevi'nde 1000 adet basılmıştır. (Kazımkarabekir
Cad. 85/2 İskitler/ANKARA Tel: 3843120)

Ankara/2010

TERCÎ-BENT HAKKINDA YENİ BİLGİLER

Cemâl KURNAZ - Halil ÇELTİK
Gazi Üniversitesi

Giriş

Nazım biçimi; tam olarak en az iki mısra da tespit edilebilen kafiye ile kafiye düzeninin belirlediği en az iki nazım biriminden meydana gelir. Bu sebeple nazım şekilleri, kafiyelerine göre, tek kafiyeliler ve çok kafiyeliler ve nazım birimlerine göre de beyit birimliler ve bent birimliler olmak üzere ikişerden dört ana grupta ele alınabilir (Kurnaz-Çeltik 2005: 508-520).

Tek kafiye li şiirler, nazım biriminin beyit veya bent olması ve ilk birimlerinde vasıta mısraları ile diğer mısraların kafiye li olup olmaması (matla, musarra, müselsel veya müfret tarzında kafiye lenmesi) bakımından yine ikişerden dört temel gruba ayrılabilirler.

Divan şiirinde bu tek kafiye li nazım biçimlerinin genel karakteristik özelliklerini taşıyan en tipik şekil, "gazel" nazım biçimidir (Kurnaz-Çeltik 2005: 508-520).

Divan şiirinin temel nazım birimi *beyit*; temel nazım şekli de kaside, rubai ve tuyuğu da içine alan *gazel* tipidir. Beyit birimindeki mısra sayıları artmaya başlayınca bent nazım birimi ortaya çıkar. Gazelin beyitleri de bende dönüştürüldüğünde musammat nazım şekilleri meydana gelir. Beytin bende; gazelin musammata dönüştürülmesi sonucunda oluşan nazım şekilleri, müselles, murabba, muhammes, müseddes gibi bendin mısra sayısını gösteren isimler alır.

Gazel ile gazelin genişlemesinden oluşan musammat şekillerin hepsinin kafiye düzenini; m: mısra sayısı, a: tek kafiye veya ortak kafiye li mısralar, b: kendi içinde vasıttan ayrı kafiye li mısraları, t: tekrar sayısı olmak üzere, "*ma + t (m-1ba)*" şeklinde özetleyebileceğimiz bir formülle gösterebiliriz. Buna göre, m=2 ise beyit nazım birimli gazel tipi (kaside, rubai, tuyuk) ortaya çıkar. Eğer $m \geq 3$ ise nazım birimi bent olur. Nazım şeklinin adı da bentteki mısra sayısına göre belirlenir. Şu kafiye düzenleri, bu şekiller arasındaki benzerliği ortaya koymaktadır. Burada kafiye düzenleri, müzdeviç kafiye li vasıtaya göre küçük "a" ile gösterilmiştir. Vasıta mısra mütekerriir olduğunda kafiye düzenini büyük "A" ile göstermek gerekir. Ayrıca musammat şekillerde vasıta mısra "aa" veya "AA" şeklinde çift mısra (beyit) de olabilir:

m=2 Gazel: aa ba ca da ...

m=3 Müselles: aaa bba cca ...

m=4 Murabba: aaaa bbba ccca ddda...

m=5 Muhammes: aaaaaaaaaa bbbbbbbba...

Tek kafiyeli şekillerden gazel ile ilk bendi matlalı, musarra (müsel, bütün mısraları kafiyeli) musammatların "ma + t (m-lba)" şeklinde bir formüle indirgenerek özetlenebilmesi, bunların arasındaki farkın nazım birimindeki mısradan ibaret olduğunu ve hepsinin gazelden geliştiğini çok açık bir biçimde göstermektedir.

Tek kafiyeli beyitlerle yazılan şiirin ilk beyti matla, musarra, mukaffâ değil de müfret tarzında kafiyeliyse, bu defa şeklin adı "*kıta*" olur. Gazel ile kıtanın tek farkı da bu ilk beytin matla veya müfret tarzında kafiyelenmesinden ibarettir. Zaten kesilmiş anlamındaki kıta terimi de gazelin matla beytinin atıldığı ifade eder.

Tercî-bent

Gazelin beyitleri gibi; kıtanın beyitleri genişleyerek bende dönüşürse ilk bendi matla tarzında olmayan tek kafiyeli nazım şekli "*tercî-bent*" meydana gelir. Bu nazım şeklinin adı hem "*tercî-i bent*" hem de "*tercî-bent*" şeklinde kullanılmakta; bazen de kısaca "*tercî*" denilmektedir (İlaydın 1964: 119; Dilçin 1992: 233, 250; İpekten, 1994: 107).

"*Tercî*" geri çevirme, döndürme, tekrar etme anlamındadır (Şemseddin Sami 1989: 395-96). "*Bent*" ise terim olarak üç ve daha fazla mısradan oluşan nazım birimidir (Olgun 1973: 26, 164-165). Ayrıca kemer, kuşak, *bağ* anlamına geldiği için bentleri birbirine bağlayan beyit anlamında da tanımlanmıştır (Şemseddin Sami 1989: 304; Muallim Naci: 103). Bu anlamda "*bendiyye, vasıta, bağ*" terimleri de kullanılmaktadır (Olgun 1973: 165; İpekten 1994: 101, 107). Burada "*bent*" terimi, Tahir Olgun gibi üç veya daha fazla mısradan oluşan nazım birimi olarak kabul edilmiştir. Tercî-i bent tamlaması, bendin tekrarı anlamındadır. Tercî-bent ise "*tekrarlı bent*" demektir. *Mütekerrir murabba, müzdeviç muhammes, musammat gazel, müstezad rubai* terimlerine benzer şekilde söz konusu nazım biçiminin adı burada "*tercî-bent*" olarak kullanılmıştır.

Tercî-bentin Tanımı

Tercî-bentin biçim özelliklerini belirtici ve benzer biçimlerden ayırıcı bir tanımını şu şekillerde yapabiliriz:

Tercî-bent, kendi içinde bütün mısraları kafiyeli ya da herhangi bir nazım şeklinden oluşan en az iki bendin, tek kafiyeli (ortak kafiyeli) mısralarla birbirine bağlandığı nazım şeklidir.

Kendi içinde bütün mısraları kafiyeli ya da, herhangi bir nazım şeklinden oluşan en az iki bendin, tek kafiyeli (ortak kafiyelenmiş) mısralarla birbirine bağlandığı nazım şekline tercî-bent denir.

Tercî-bentin Oluşumu

Tercî-bentler genel kafiye düzenleri bakımından kıtadan gelişenler ve başka şekillerin birleşmesinden meydana gelenler olmak üzere iki temel yapıya sahiptir. Başka şekillerin birleşmesinden oluşan tercî-bentte, genellikle her biri gazel gibi kafiyelenen bentler, ortak kafiyeli mısra veya beyitlerle birbirlerine bağlanırlar. Vasıta mısra veya beyti ile ilk bent arasında kafiye birliği bulunmayan tek kafiyeli

şiiirler tercî-benttir. Vasita mısraları arasında kafiye birliği yoksa, bu defa çok kafiyele bir nazım şekli olan terkiib-bent meydana gelir.

Gazel ile ondan gelişen şekillerin kafiye düzenini, "ma + t (m-Iba)" şeklinde özetlemiştik. Kitadan gelişen tercî-bentlerin genel kafiye düzenini, gazel formülünün ikinci bölümündeki gibi "m-Iba + t (m-Iba)" şeklinde özetleyebiliriz. Nazım birimleri birbirine müzdeviç yerine mütekerrir kafiyele vasita mısralarıyla da bağlanabilir. Bu durumda küçük "a"ları büyük "A" ile göstermek gerekir. Tercî-bentlerde vasita mısra müzdeviç "aa" veya mütekerrir "AA" olarak çift mısra/beyit de olabilir. Buna göre kıta ile tercî-bentlerin genel kafiyesini birkaç şekle göre şöyle gösterebiliriz:

Nazım birimi beyit; şekil, *kıta*:

m=2 kıta: ba ca da ...

Nazım birimi bent; şekil, *tercî-bent*:

m=3: bba cca dda ... / baa caa daa... /bAA cAA dAA...

m=6: bbbba cccca ... / bbbba cccca ... / bbbba cccca ...

m=10: bbbbbbba cccccca... / bbbbbbba cccccca...

m=14: bbbbbbba cccccca...

m=14: bbbbbbba cccccca...

m=14: bbbbbbba cccccca...

Bu kafiye düzenlerinin tek bir formüle indirgenerek açıklanabilmesi, kıta ile tercî-bent arasındaki farkın (gazel ile gazelden gelişen musammatlardaki gibi) nazım birimindeki mısra sayısından ibaret olduğunu gösterir.

Tercî-bent hakkında en dikkate değer bilgileri Müstakimzâde vermiştir:

"Tercî-bent: Üç veya yedi şiiire derler ki, her şiiirin kafiyesi başka ve arası bir matla'la bend ü fasl olunur." (Tolasa 1986: 373).

Diğer kaynaklardaki bilgiler, Müstakimzâde'nin ifadeleriyle paralellik gösterir. Muallim Naci, "çeşitli kafiyele birkaç kısımdan meydana gelerek her kısmın sonunda yalnız bir beyit tekrar edilen nazımdır" (s. 103) der. Fakat kafiye düzenini belirtmez. Tahir Olgun ise bu tanımı, aynı vezinde gazel şeklinde yazılmış birkaç şiiirin mütekerrir bir beyit ile birleştirildiği şiiir diye genişletir (1973: 164-165). Gibb ise bu bentlerin gazel (aa ba ca da...) veya musarra gazel (bbbbAA cccccAA) gibi kafiyelelendiğini, her bentte eşit sayıda, en az beş, nadiren ondan fazla beyit bulunduğunu söyledikten sonra, *vasita beytinin ilk bent ile kafiyele ya da kafiyesiz olabileceğini* söyler (1943: 83). Hikmet İlaydın da terkiib-bent, müzdeviç; tercî-bent, mütekerrir musammatır (1964: 120) diyerek Gibb'e yakın bir açıklama yapar.

Bentlerin Kafiye Düzeni

Tercî-bentte, bentler genellikle dört değişik şekilde kafiyelelenebilir.

TERCİ-BENT HAKKINDA YENİ BİLGİLER

1. *Musarra, müsel sel kaftiyeli*: Bentlerin vasıtadan önceki mısraları, bentteki mısra sayısına göre isimlendirilen diğer musammatlardaki gibi kendi içinde (bbbbbAA ccccccAA...) kafiyelenebilir.

2. *Gazel kaftiyeli*: Bentlerin vasıtadan önceki mısraları gazel gibi (aaxaxaxaBB ccxcxcxcBB ...) kafiyelenebilir. Bu durumda, vasıta ile ilk bendin kafiyesi ortak olabilir (aaxaxaAA bxbxbAA...).

3. *Mesnevî kaftiyeli*: Ortak bir vasıta ile bağlanan bentler, mesnevî biçiminde (aabccVV eeffgV...) kafiyeli olabilir.

4. *Kıta kaftiyeli*: Bentlerin kafiyesi kıta (xaxaxaBB xcxcxcBB...) biçiminde olabilir.

Bu dört değişik kafiyeleniş biçiminde, bentleri birbirine bağlayan vasıtalar, beyit yerine tek mısra da olabilir.

Bu dört kafiye düzeninden, gazel veya musarra tipindeki ilk ikisi en yaygın olanıdır. Kaynakların değinmediği diğer ikisinin örneği nadirdir. Gibb, tercî-bendin ilk bendinde gazel veya musarra, hangi kafiye düzeni kullanılmışsa, bunun şiir boyunca devam ettirilmesi gerektiğini söyler (1943: 83). Genel örnekler de böyle olmakla birlikte, buna uymayan örnekler de vardır. Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'sinde bir tercî-bendin ilk bendi gazel/kaside şeklinde kafiyeli iken, ikinci bendi mesnevî, üçüncü bendi kıta, dördüncü bendi tekrar mesnevî biçimlerinde kafiyelenebilmekte; hatta bentler arasında vezin bile değişmektedir (Çelebioğlu 1996: 96).

Sonuç olarak ilk birimi matla yerine müfret kafiyeli beyitlerden oluşan tek kafiyeli nazım şeklinin adı kıtadır. Kıtanın beyitleri bende dönüşünce nazım şeklinin adı tercî-bent olur. Ayrıca gazel vb. nazım şekillerinin bent gibi kullanılmasıyla da tercî-bent oluşturulabilir. Kıtadan gelişen birinci gruba "*kıta tipi tercî-bent*"; bentleri gazel vb. müstakil nazım şekillerinden oluşan ikinci gruba da "*birleşik tercî-bent*" diyebiliriz.

Tercî-bentlerin Bent Uzunluğu

Müstakimzâde tercî-bent için en az 3, en fazla 7 şiirin birleştirildiği manzume (Tolasa 1986: 373) derken bendin uzunluğuna değinmez. Haluk İpekten, bentlerin 8 ile 20 mısradan meydana geldiğini kaydeder (1994: 107). Diğer kaynaklar bent hacmini beyit birimiyle göstererek, bir bendin genellikle 5-10 beyit (İlaydın 1964: 120; Dilçin 1992: 233, 250; Pala 1999: 390; Özkırımlı 1990: 1118; Karaalioğlu 1978: 735) veya 7-10 beyit (Sevük 1942: 118-122) olduğunu ifade ederler. Gibb ise bu sayıyı en az 5, en fazla 10 beyit olarak gösterir ve ilk bentteki beyit sayısının diğer bentlerle eşit olduğunu söyler (1943: 83). Diğer musammatlar gibi bendin uzunluğuna vasıta da dahildir.

H. E. Cengiz, İsmail Habib Sevük'ün terkib ve tercî-bentlerdeki bent uzunluğunu 7-10 beyit şeklinde vermesini eleştirip kesin rakam yerine, genellikle şu kadar beyit şeklinde bir ifade kullanmanın doğru olacağını belirtir (Cengiz 1986: 395-411).

Recai Yıldız, hangi yüzyılda kaç mısralık kaç "bent" yazıldığının dökümlerini çıkarır. En az 6 mısralı 14 (%2.59) ve en fazla da 42 mısralı 1 (%0.18) bendin

yazıldığını; 12 mısralı 193 (%35.74) bendin birinci; 16 mısralı 122 (%22.59) bendin ikinci sırayı aldığını belirtir (Yıldız 1996: XLII). Tespit ettiği örneklere dayanarak tercî-bentte bendin en az 3 beyit veya 6 mısradan başlayacağını söyler. 17. ve 18. yy. terci-bentlerinde de benzer durum söz konusudur (Yavuz 2006: 181). Sâfî'nin Hasbihâl başlıklı 39 bentlik tercî-bendinde ise, bentlerin uzunluğu 38 ile 62 mısra arasında değişmektedir (Batislâm 2003).

Bilindiği üzere iki mısralık nazım biriminin adı beyit, üç ve daha fazla mısralık nazım biriminin adıysa benttir. Tercî-bent, bent nazım birimleriyle oluşturulan bir nazım şekli olduğuna göre, teorik olarak bentlerin de en az üç mısradan başlaması gerekmektedir.

Müseddes vb. musammatların bent uzunluğu mısra ile gösterildiği gibi tercî-bendin bent uzunluğunu da mısra ile göstermek gerekir. Bent uzunluğunun beyitle verilmesi sonucunda 5, 7, 9, 11 gibi tek sayılı mısralarla veya 10 mısradan kısa bentlerle yazılan şiirler, tercî-bent tanımını dışında kalmış ve tercî-bentlerle muhammes, müseddes gibi şekillerin birbirine karışmasına sebep olmuştur. Özellikle de beş, altı mısralık bentlerden kurulan tercî-bentler, farklı kafiyeli muhammes (Erdoğan 1997: 70; 2002: 22-28) ve müseddes (Keskin 1998: 15-16) olarak değerlendirilmiştir.

Esrar Dede'nin Mevlânâ'ya ait meşhur bir beyti tazmin ederek yazdığı beşer mısralık bentlerden oluşan şu tercî-bendi, divanında muhammes/tahmis adıyla verilmiştir. Kafiyeye düzeni *bbbAA cccAA...* biçimindeki manzumenin muhammes olabilmesi için ilk bendin *aaaAA* biçiminde kafiyelenmesi gerekir. Görüleceği üzere beşer mısralık bentlerden oluşan bu tercî-bendin bent uzunluğunu beyitle ifade etmek mümkün değildir:

Şu'lelenip derd ü gam u ızırâb
Etdi gönül mülkünü yek-ser harâb
Âteş-i hecr eyledi bağrım kebâb
Âh mine'l-aşk ve hâlâtîhi
Ahraka kalbi bi-harârâtîhi

...

Gün-be-gün Esrâr'a bir efsûn eder
Bağrını hûn eşkini Ceyhûn eder
Hâlini gitdikçe diğer-gûn eder
"Âh mine'l-aşk ve hâlâtîhi"
Ahraka kalbi bi-harârâtîhi" (Horata 1998: 252/16)

Tercî-bendin Uzunluğu

Bir tercî-bendin kaç bentten meydana gelebileceği konusunda değişik görüşler vardır. Müstakimzâde tercî-bendin 3-7 şiirin birleştirilmesiyle meydana geldiğini söyler (Tolasa 1986: 373). Nazım şekilleri hakkında bilgi veren güncel kaynaklarda, 10-12 (Dilçin 1992: 107, 250), 5-12 (Pala 1999: 390; Özkırmı 1990: 4/1118) veya 5-7 (İpekten 1994: 107) bent olarak gösterilir. Ö. Faruk Akün, tercî-bendin üç bentten başlayarak şiirin istediği uzunlukta yazılabileceğini belirtir (1994: 412). H.

E. Cengiz de, haklı olarak, manzumenin uzunluğuna bir sınır getirilemeyeceğini, çeşitli uzunluktaki manzumelerin listesini vererek ortaya koyar (1986: 314). Recai Yıldız, tespit ettiği 92 tercî-bent içerisinde en az 2 ve en fazla da 16 bentlik birer şiire rastladığını, ortalama tercî-bent uzunluğunun ise 5 bentten (59 şiirde) oluştuğunu kaydeder (Yıldız 1996: XLII-XLV). 17.-19. yüzyıllarda yazılan tercî-bentlerin de uzunluğunun 2 ile 22 bent arasında değiştiği tespit edilmiştir (Yavuz 2006: 178-179).

Bilindiği üzere, tek bent nazım birimidir, nazım şeklinin ortaya çıkması için en az iki nazım birimine ihtiyaç vardır. Tercî-bent, bent birimiyle yazılan bir nazım şekli olduğuna göre, teorik olarak en küçük tercî-bendin en az üçer mısralık iki bentten meydana gelmesi zorunludur. Şairin işleyeceği konu, seçtiği kafiye, sanat gücü vb. pek çok etkene bağlı olarak şiirin hacmi değişebilir. Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'sinde uzunluğu 1000 beyti bulan tercî-bentler varsa da (Çelebioğlu 1996) eldeki örnekler göre, ideal tercî-bent de -gazeldeki beyit sayısı gibi- genellikle beş bentten meydana gelmektedir.

Tercî-bentlerde Vasıta Mısraları

Tercî-bendin en temel özelliği, bentleri bağlayan vasıtanın ilk bentten ayrı kafiyelenmesidir. Bununla birlikte, eğer bentler *aaxaxaxa* şeklinde gazel biçiminde kafiyeli ise, vasıta beyti ilk bentle ortak kafiyelenebilir.

Gazel kafiyeli bentler, gazelden gelişip bendin mısra sayısına göre isimlendirilen musammatlarda kullanılmaz. Bu yönüyle, şu örneklerdeki gibi, tercî-bent ile diğer musammatlar birbirinden ayrılır:

Tercî-bent (Gazel kafiyeli): *aaxaxaxaAA bxbxbxbAA ...*

Tercî-bent (Musarra kafiyeli): *bbbbbbAA cccccccBB ...*

Mütekerrir muaşşer: *aaaaaaaaAA bbbbbbbAA ...*

Tercî-bentlerde bentler genellikle bir vasıta beytiyle birleştirilir. Vasıtanın tek mısra veya üç, dört mısralık bent olduğu örnekler de vardır.

Ubeydî'nin "*aaBAC dddBAC*" kafiye düzenindeki aşağıdaki şiiri, bilinen klasik şekillere uymaz (Cengiz 1986: 314). Altışar mısralık bentlerden oluşan şiirin ilk bendinde vasıta mısraları ile diğer mısralar arasında kafiye birliği yoktur. Bu sebeple şiirin şekli müseddes değil; vasıtası bent olan bir tercî-benttir:

Bir mehin mihrî gamı ile geh hilâl eyler beni
 Gâhî fikr-i mû-miyânı ile hayâl eyler beni
 Meyl-i pâ-bûsiyle gâhî pâymâl eyler beni
Kime yanıp yakulam yâ kime hâlim ağlayam
Her zamân dil aşk ile âşüfte-hâl eyler beni
Âh elinden gönümiñ feryâd elinden gönümiñ

Çekdiğim derdi görüp ağlar gözüm bî-ihciyâr
 Kanlı yaşımndan olur aşk-ı nihânî âşikâr

Vermesin hâlim Ubeydî kimseye Perverdigâr
Kime yanıp yakulam yâ kime hâlim ağlayam
Her zamân dil aşk ile âşüfte-hâl eyler beni
Âh elinden gönlümün feryâd elinden gönlümün (Tarlan 1948: 13)

Tardiye: Bentleri Tek Mısra ile Bağlanan Tercî-bent

Gazelden genişleyip bentteki mısra sayısına göre isimlendirilen tek kafiyeli musammatlarda, bentler birbirine tek mısra veya beyitle bağlanabilmektedir. Gelenekte tercî-bendin aynen tekrarlanan beyitlerle birbirine bağlanmış bentlerden oluşacağı varsayılmıştır. Bu sebeple müzdeviç tercî-bentler ile vasıtası tek mısra olan tercî-bentler, diğer musammat şekillerle karıştırılmıştır.

Tercî-bent, nazım şekli olarak tek kafiyeli musammatlar arasında yer aldığına göre, onun da bentleri birleştiren vasıtası "*mısra*" veya "*beyit*" olabilir. Bu mısra vasıtası da diğer musammatlardaki gibi müzdeviç (bbbba cccca...) veya mütekerrir (bbbba cccca...) kafiyelenebilir. Bentleri birer mısra ile birleştirilen tercî-bentlerden özellikle *tard u rekb*, *tard-ı rekib*, *tard-ı rekb*, *tard u rekib* (Cengiz 1986: 347) gibi isimlerle de anılan beşer mısralık bentliler kaynaklarda *muhammes* veya *tardiye* adıyla verilmiş ya da muhammesin özel bir çeşidi kabul edile gelmiştir (İlaydın 1964: 117; Olgun 1973: 145; Cengiz 1986: 347; İpekten 1994: 86; Dilçin 1992: 219; Erdoğan 2002; Kılıç 2006: 234; Saraç 2007: 124).

Tardiye kelime olarak kovma, uzaklaştırma, sürme anlamlarına gelen "*tard*" kökünden türetilmiştir. Rekb veya rekib ise diz ile vurmak, dizi vurmak; atlı takımı, süvari alayı anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu 1990: 1061, 1235). Mesnevilerin içinde farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzumelere de *tardiye* denir (Dilçin 1992: 219). Şemseddin Sâmî, *tardiyeyi "bir mesnevi arasında bir münasebetle irâd olunan gazel ve saire"* şeklinde tanımlar (Şemseddin Sami 1989: 881). Bu tanıma göre mesnevi içinde yer alan gazel, murabba, muhammes, tercî-bent vs. herhangi bir nazım şeklindeki manzumeye *tardiye* denilebilir.

Halûk İpekten *tardiyeyi öncelikle müstakil bir nazım şekli olarak kabul ettikten sonra, aslında muhammestir, diyerek çelişkili bir ifade kullanır: "Tard u rekb adı verilen tardiyeye, beş mısralık bentlerden oluşan bir nazım şeklidir. Aslında bir muhammes olan tardiyeye, hem konu hem de şekil bakımlarından muhammesten ayrılır."* (İpekten 1994: 86).

Halil Erdoğan Cengiz, kaynakların *tardiye* hakkında verdiği bilgileri özetleyen şöyle geniş bir tanım yapar: "*Aslında bir muhammestir. Mef'ûlî mef'âilün fe'ûlîin kalıbıyla yazılan, her bendin ilk dört mısraı kendi arasında kafiyeli olan ve beşinci mısraların, ilk bendin ilk dört mısraıyla aynı kafiyede olmayan beşinci mısraı ile kafiyelendirilmesi sûretiyle yazılan muhammese verilen addır.*" (Cengiz 1986: 345).

Bu tanıma göre *tardiyenin* şekil yapısı *bbbba cccca...* kafiye düzenindeki beşer mısralık bentlerdir.

H. Erdoğan Cengiz, *tardiye* biçimine uyan farklı vezinde yazılmış şiirlerin bulunduğuna dikkat çeker. Bu şiirlerin *tardiye* olarak kabul edilemeyeceğini savunur

ve tardiye'yi muhammesin bir çeşidi olarak kabul etmeyi teklif eder (Cengiz 1986: 347).

Mustafa Erdoğan, 15 şairin tardiye biçiminde 33 şiir yazdığını tespit edip vezin ve başlıklarını gösterdikten sonra, "*Tardiye ismi altında anlatılan ve müstakil bir nazım şekli olarak gösterilen bu tarzdaki manzumelerin bildiğimiz muhammesten hiçbir farkı yoktur. Bu manzumelerin hepsi de genel olarak muhammes adı altında verilebilir ve bize göre bunlar ayrı bir nazım şekli değil; muhammesin alt türlerinden biridir.*" (Erdoğan 1997: 28-29; Erdoğan 2002: 26) der.

Tardiye olarak verilen şiirlerde ilk bendin bütün mısraları musarra, müselsel tarzda birbiriyle kafiyelenmemiştir. İlk bendin bütün mısraları birbiriyle kafiyelenseydi, şiir bentteki mısra sayısına göre muhammes olacaktı. Gazel-kıta ilişkisindeki gibi, ilk bendin vasıta mısraı bentten ayrı kafiyelenmişse ortaya çıkan şiirin adı terci-bent olur. Tardiye denilen şiirlerde vasıta mısraı ilk bentten ayrı kafiyededir ki, bu da terci-bendin genel özelliklerinden birisidir.

Nazım şekli kavramı, manzumenin dış yapısıyla ilgilidir. Dış yapıyı mısraların belirli kafiye örgülerine göre kümelenişiyle ortaya çıkan nazım birimleri belirler. Nazım şeklini belirlemede şairin tercihiyle ilgili olan vezin geçerli bir ölçü değildir. Bunu geçerli ve tutarlı bir ölçü kabul edersek, her vezin için bir nazım şekli adı bulmamız gerekir. Bu sebeple "muhammes her vezinde, tardiye ise mef'ülü mefâilün fe'ülün vezniyle yazılır", görüşünü kabul etmek doğru olmaz.

Tardiye bu vezinle yazılıyorsa; kafiye düzeni ve nazım birimi bakımından tardiye'ye benzeyen; ama vezni farklı olan şiirlere hangi ismi vereceğiz? Veya bu tardiye vezni kabul edilirse, bu vezindeki her manzumenin tardiye olarak adlandırılması gerekir ki, bu doğru değildir.

Tardiyenin ilk örneğine Nedim'de rastlandığı belirtilir (İpekten 1994: 87; Dilçin 1992: 222). Mustafa Erdoğan'ın tespitlerine göre, tardiye tanımına uygun ilk şiir, Nedim'den altı yıl önce ölen Kâmi (ö. 1724)'ye aittir. Başka vezinlerle yazılan tardiyenin ilk örneğine, mefâilün mefâilün fe'ülün vezni ve *el-musammatu'l-evvel* başlığıyla Ahmedî (1334-1412)'de rastlanmıştır (Erdoğan 2002: 25). Bu şiirlerden dördü muhammes, biri gazel, biri tard u rekb ve beşi de tardiye ismiyle verilmiştir. Beşinin başlığı yoktur. Geri kalan örneklerin başlığı ise münâcât, tenbih, cür'a, katre, tufan, istiğfar (Erdoğan 2002: 23-25) gibi, tür veya konu adını gösteren isimlerdir.

Haluk İpekten ve H. E. Cengiz (1986: 347) ile Mustafa Erdoğan (2002: 23-25) tardiye'yi muhammesin özel bir şekli olarak kabul eder. H. İpekten, örnekleri az olmakla birlikte dörder mısralık tardiyelerin de mevcut olduğunu belirtir (İpekten 1985: 129; İpekten 1994: 87).

Tardiye, muhammesin özel bir şekli ise, dört mısralık bentlerden oluşan çeşitlenmeleri nasıl izah edeceğiz? Bu durumda murabbain da özel bir çeşidi olamaz mı? Mısra sayısına göre isimlendirilen musammatlarda, bir şeklin hem dört, hem de beş mısralık çeşitlerinin olmasını izah etmek zordur. Böyle bir durum, ancak vasıta ile bent arasındaki ilgiye göre isimlendirilen terki-bent ve terci-bent için söz konusu olabilir.

Muallim Nâcî'nin "Telâkî" başlıklı âşık ile mâşukun karşılıklı beşer diyalogundan meydana gelen bir manzumesinde, her bir diyalog, vasıta mısra müzdeviç kafiyeli üçer mısralık ikişer bentten oluşmuştur. Tardiye veznindeki şiirin aşağıya aldığımız iki bölümünde görüldüğü üzere, muhammesin özel bir şekli veya çeşidi olan tardiye, müselles (üçlü) denilen şiirlerin de özel bir çeşidi durumdadır:

Mâşuk:

Sâkit ne durursun ey vefâ-hâh
Bir söz sayılır mı yoksa âh
Âh eyleyecek zamân mıdır bu

Hâşâ diyemem değilsin âgâh
Bir böyle sükûtu sevmez Allah
Bilmem beni imtihân mıdır bu

Âşık:

Âzâde-i fikr-i imtihânım
Bir hissin esfiridir cânânım
Aşk oldu medâr-ı iştigâlim

Olmaz o da şimdi tercümânım
Lâzım mı ki söylesin zebânım
Entak mı değil lisân-ı hâlim (Hayber-Özbay 1997: 84-87)

Çedikçi Süleyman Çelebi'nin de üçer mısralık bentlerden oluşan benzer kafiyeli şiirleri vardır (Koryürek 1946: 70-71).

Musammât şekillerin yaygın örneklerinde, bentleri birbirine bağlayan vasıta mısra veya beyittir. Şekil olarak gazele göre kıta nasıl ikinci beyitten başlamış gibi görünürse, tercî-bent de diğer musammatlara göre ikinci bentten başlayan bir musammât görüntüsüne sahiptir. O hâlde, tercî-bendin de vasıtası, mısra veya beyit olabilir. Bu izahlara göre tardiye, bentleri ortak kafiyeli birer mısra ile birbirine bağlanmış tercî-benttir. Üstelik sadece beş değil, dört, yedi, on bir mısralık bentlerden oluşan örnekleri de mevcuttur.

Gazelden genişleyen ve mısra sayısına göre isimlendirilen musammatlar, vasıtanın mısra veya beyit olmasına göre değişik şekil adları almamaktadır. Şu hâlde terki-bent ve tercî-bentlerin de vasıtası mısra veya beyit olabilir. Bentlerin tek mısra ile birbirine bağlanması, onların tercî-bentten ayrı birer nazım şekli olduğu anlamına gelmemelidir.

Hangi vezinle ve kaç mısralık bentlerle yazılırsa yazılsın, vasıta mısraları ilk bentten ayrı kafiyelenecek tek kafiyeli nazım şeklinin adı tercî-benttir. Şeyh Gâlip muhtemelen bu şiirlere tardiye derken bunu belirli bir nazım şekli adı olarak kullanmamış; bunların mesnevi beyitleri arasında yer alan farklı şiirler olduğuna

TERCÎ-BENT HAKKINDA YENİ BİLGİLER

dikkat çekmek istemiştir. Aksi takdirde, divanında aynı kafiye düzenindeki şiirine "tard u rekb" (Okçu 1993: 415) yerine "tardiye" adını verirdi.

Tercî-bent nazım şekli esas itibarıyla musammatların bir alt bölümü olduğundan, diğer musammatlar gibi bunun da mütekerrir ve müzdeviç şekillerinin olması doğaldır. Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ında tardiye adıyla geçen şu meşhur şiiri, vasıtası müzdeviç kafiyeli bir tercî-benttir:

Hoş geldin eyâ berîd-i cânân
Bahşet bana bir nüvîd-i cânân
Cân ola fedâ-yı ıyd-ı cânân
Bîsûd olan mı ümîd-i cânân
Yârin bize bir selâmı yok mu

...

Dil hayret-i gamla lâl kaldı
Gâlib gibi bî-mecâl kaldı
Gönderdiğim arz-ı hâl kaldı
El-ân bir ihtimâl kaldı
İnsâfın o yerde nâmı yok mu
(Şeyh Gâlib 1992: 253-254)

Âdile Sultan'ın aşağıdaki mersiyesinde, ilk bentten ayrı kafiyeli olan vasıta, müzdeviç kafiyeli bir mısradır. Şiir dörder mısralık bentlerle, *bbba ccca...* kafiye düzeniyle yazılmıştır. Bu ve benzeri şiirler, tardiye'nin muhammesin bir çeşidi değil, tercî-bent olduğunu göstermektedir:

Gerçi dünyâya gelen ma'lûmdur elbet göçer
Âh kıldı sefer ol civân u ol melek Adn'e sefer
Sabrımı lutf et İlâhî çün budur hükm-i kader
Gitdi Hayriyyem kerîmem derdi geçdi cânâ âh

Çâre yok bu yolda emr-i Hak ezelden bu ana
Ağla çeşmim ağla feryâd eyle rahm etsin Hudâ
Rahmetin vâsi' İlâhî aşk-ı fahr-i enbiyâ
Şâd olup bulsun kerîmem Hayriyyem rûhu refâh

Hulku hüsnü-veş cemîl ü dehrde yektâ idi
İsmi gibi hayrlı hayrı sever ra'nâ idi
Vâlideynine mutî'a her cihet zîbâ idi
Cennetü'l-Firdevs'i yâ Rabbi ona kıl câygâh

Hastalandı nice çekdi derdi bir âh etmedi
Şükr ü zikri koymadı dilden hatâyâ gitmedi

Emr-i Hakk'a râzı oldu kimseyi incitmedi
Âkil olan onun ahvâlinden eyler intibâh

Gülmedi ömründe hiç görmedi zevk ü râhatı
Gül gibi açılmadan soldu vücûd-ı devleti
Bulmayıp derdine dermân etti âhir rihleti
Âdile Firdevs'i me'vâ eylesin ona İlâh (Özdemir 1996: 255/36)

Âdile Sultan'ın divanında gazel olarak verilen şu tercî-bent de dörder mısralık bentlerden oluşmaktadır. Vasıta mısraı klasik tercîlerde olduğu gibi aynen tekrar etmiştir Şiire mütekerrir tercî-bent de denebilir:

Âceb âkıldır ol gâfil ki dâim
Arar zevk-i gülistân-ı fenâyı
Safâsına cefâsı gâlib olmuş
Gönül gaddârdır sevme cihânı

Cihânın zînetinde âfeti var
Hemîşe devletinde nekbeti var
Bilen çekmez edâsın mihneti var
Gönül gaddârdır sevme cihânı

İşitmez nâle vü âh ü figânı
Tutar yeksân hemân pîr ü civânı
Salınca pençeyi vermez amânı
Gönül gaddârdır sevme cihânı

Bizi aldatmada leyl ü nehârı
Tavîl ömre verir mevtâ karârı
Yakar ey Âdile hep dost u yârı
Gönül gaddârdır sevme cihânı (Özdemir 1996: 455/169)¹

Kâdirî'nin aşağıdaki şiiri, *bbbbbbba cccccca* kafiyeli sekizer mısralı iki bentlik tercî-benttir. Şiirin vasıtası, ilk bentten ayrı olarak müzdeviç kafiyeli mısradır:

Şâhzâde-i nev-civân zübde-i Osmân idi
Şâh Süleymân oğlu idi şâh-ı âlî-şân idi
Mesned-i şer'-i Muhammed hâkim-i dîvân idi
Pâk-mezheb ehl-i meşreb sâhib-i irfân idi
Pür-şecâat pür sehâvet devlet-i erkân idi

¹ Divanda bundan başka ilk bendi serbest kafiyeli mütekerrir bir tercî ile (s. 194/2) gazel olarak verilen müzdeviç kafiyeli dörder mısralık bir tercî daha vardır. Bkz. s. 458/172.

TERCÎ-BENT HAKKINDA YENİ BİLGİLER

Tab'-ı nâzîk ehl-i dâniş nüktedân sultân idi
Akl-kân u şâh-ı âdil hâfız-ı Kur'ân idi
Âh şâh Sultân Mustafâ âh Sultân Mustafâ

İşidüp nâgâh vefâtın cümle insân ağladı
Hey ne insan cümle malkûkât yeksân ağladı
Taslara başın döğüp deryâ-yı ummân ağladı
Göge boyandı felek gökde şafak kan ağladı
Nâle kıldı yandı berk u hem de bârân ağladı
Arşa çıktı bu haber eyvân ukeyvân ağladı
Çarha girdi nâle vü girân u sûzân ağladı
Merhabâ şâh-ı şehîdân âh Sultân Mustafa (İsen 1993: 164)

Müzdeviç Tercî-bent

Gazelden genişleyip bentteki mısra sayısına göre isimlendirilen tek kafiyeli musammatlarda, eğer vasita mısraı her bent sonunda nakarat gibi aynen tekrarlanırsa "mütekerrir", kafiyece tekrarlanırsa "müzdeviç" musammat meydana gelir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere gazel-kıta ilişkisindeki gibi, bu musammatların ilk bendi atılır; manzume ilk bendi mukaffâ olmayan bentle başlarsa ortaya çıkan nazım şeklinin adı tercî-bent olur.

Tercî-bent için ilk bentten ayrı kafiyeli bir matla beytinin bent sonlarında aynen tekrarlanması gerektiği kabul edilmektedir.

Gazel/kaside ile kıta şeklinin farkı gibi, gazelden genişleyen musammatlar ile kıtadan genişleyen tercî-bentlerin farkı da, vasita mısralarının ilk bentten ayrı kafiyelenmesidir. Bu durumda bentleri mütekerrir mısralarla birbirine bağlanan tercî-bende "*mütekerrir tercî-bent*"; bentleri müzdeviç mısralarla birbirine bağlanan tercî-bentlere de "*müzdeviç tercî-bent*" diyebiliriz. Eğer vasita mısraları arasında kafiye birliği yoksa, bu defa çok kafiyeli nazım şekli olan terki-bent meydana gelir.

Fuzûlî'nin Habîbî'ye nazire olan aşağıdaki şiiri (Cengiz 1986: 361; Keskin 1998: 77-78) ile Şeyh Gâlib'in naziresi (Bkz. Okçu 1993: 353/7; İpekten 1994: 94), hem divanlarda hem de nazım şekliyle ilgili kaynaklarda, müseddes adıyla verilmektedir. Müştak Baba'nın naziresi de "nazîre-i tesdîs-i Fuzûlî" başlığını taşımaktadır (Gündoğdu 1997: 171/131). Bu şiirler, *aaaabc dddbc...* kafiye örgüsüyle yazıldıklarından müseddes olamazlar; çünkü vasita mısralarıyla ilk bent arasında kafiye birliği yoktur. Burada bentleri birbirine bağlayan vasita mısraları, "bc" şeklinde müfret kafiyeli birer beyittir. Beyit matla ve müfret diye iki gruba ayrıldığına göre, vasita beytinin matla veya müfret olması mümkündür. Burada müfret kafiyeli vasita beyti ilk bentten ayrı kafiyededir; ancak her bentte kafiye değişmemekte, şiir boyunca tek kafiyelilik korunmaktadır. Bu sebeple söz konusu şiirler çok kafiyeli olmadıkları için terki-bent değil; "müzdeviç tercî-bent"tir. Fuzûlî'nin meşhur şiiri şöyledir:

Dün sâye saldı başıma bir serv-i ser-bülend
Kim kaddi dil-rübâ idi refâtı dil-pesend

Güftâra geldi nâgeh açıp la'l-i nûş-hand
Bir piste gördüm anda döker rîze rîze kand
Sordum meğer bu dürc-i dehendir dedim dedi
Yok yok devâ-yı derd-i nihânın durur senin

Eğmiş hilâli üstüne târ-ı külâhını
Çok dil-şikestenin göğe yetirmiş âhını
Zülfün dağıtdı gizledi ebr içre mâhını
Gördüm yüzünde halka-i zülf-i siyâhını
Ol pîç-i tâbî çok ne resendir dedim dedi
Devr-i ruhumda rişte-i cânın durur senin

...
Dün subh dem ki lâle vü nesrîn salıp nikâb
Gül çehresinden aldı perde-i hicâb
Gülzâra çıkdı seyr ile ol reşk-i âfitâb
Şebnem nisârın etdi yüküş lü'lü'-i hoş-âb
Bunlar nedir ne dürr-i Aden'dir dedim dedi
Ephem Fuzûlî eşk-i revânın durur senin (Akyüz vd. 1990: 286)

Tahir Olgun, Ziya Paşa'nın terkeb-bent başlığıyla Fuzûlî'ye yazdığı aynı kafiye düzenindeki nazireyi müseddes kabul eder (1973: 166). Terkeb ve tercî-bentleriyle meşhur Ziya Paşa, naziresinin müseddes olmadığını farkındadır.

Müzdeviç Tercî-bent ile Terkeb-bendin Farkı

Vasıta beyti aynen tekrarlanmadığı için müzdeviç tercî-bentler, terkeb-bent sanıla gelmiştir. Oysa terkeb-bent çok kafiyeli bir nazım şekildir; bu sebeple bentleri birbirine bağlayan vasıtanın kafiyesi her bentte değişir. Tercî-bent ise tek kafiyeli bir nazım şeklidir. Tek kafiyeli nazım şekillerinin nazım birimlerini birbirine bağlayan vasıta mısraları hem mütekerrir hem de müzdeviç kafiyeli olabileceği gibi, bir mısra müzdeviç ve bir mısra mütekerrir kafiyeli bile olabilir. Dolayısıyla ister müzdeviç, ister mütekerrir olsun, tek kafiyeli vasıta beytiyle birleştirilen bentlerden oluşan şiirlerin nazım şekli tercî-benttir. Müzdeviç tercî-bentlerin terkeb-bentlerle karıştırılmasının temel sebebi, tercî-bentteki vasıta beytinin her bent sonunda aynen tekrarlanacağına varsayılmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Divanda şekli belirtilmeyen ve Recai Yıldız tarafından terkeb-bent olarak değerlendirilen Rûhî'nin şu şiirinde (Yıldız 1996: 208-209/71; Ak 2001: 66-67), gazel kafiyeli bentleri birbirine bağlayan vasıta beyitleri tek kafiyelidir. Bu sebeple şiirin nazım şekli tercî-bent olmalıdır. Şiire müzdeviç tercî-bent de denilebilir:

Dirsen ki bula nazmın âlemde i'tibâr
Dîbâce-i kelâmını kıl medh-i çâr yâr
Öldürürlerdi beni derd u gam u renc ü anâ
Destğirim olmasaydı çâr yâr-ı Mustafâ
Evvelâ cânîşin-i sadr-ı evvân-ı Rüsûl

TERCİ-BENT HAKKINDA YENİ BİLGİLER

Muktedâ-yı ehl-i dâniş pîşvâ-yı evliyâ
Câmi'-i ihsân ü himmet mecma'-ı lutf u kerem
Matla'-ı mihr-i hilâfet neyyir-i burc-ı vefâ
Mefhar-ı erbâb-ı tahkik ekber-i ehl-i tarik
Şâri'-i şer'-i mübîn ser-hayl-i eshâb-ı vefâ
Ol emîrû'l-mü'min-i sadık sahib-i sıdk kim
Ârif-i sırr-ı Hudâ'dur sâlik-i râh-ı hüdâ
*Ekmel-i halk-ı cihân olmakla ol ehl-i safâ
Çâr yâr içre ol evvel oldı yâr-ı Mustafa*

...
Râbiâ ol şâhikim yokdur ana miğl ü adıl
Eylemiş Kur'ân'da vasfın İzid senî celîl
Buğzıdur asl-ı günâh hubbıdur ayn-ı savâb
Fikridür fikr-i cemîl ü zikridür zikr-i celîl
Vechi var kat' eylese dünyâ vü ukbâdan nazar
Kim ol ednâ rütbedür yanunda bu şey'i kalîl
Cânişîn-i fahr-ı âlem bilmeyen ol kâmilî
İlminün noksânuna besdür o bilmezlik delîl
Ol Aliyyi Murtezâ ol ibn-i amm-ı Mustafâ
Kâm bahş-ı her fakîr ü dest-gîr-i her zelîl
*Eylemek ta'rîf o zîkadri ne hâcet kim ola
Mazhar-ı sırr-ı Hudâ vü râz-ı dâr-ı Mustafâ*

Tercî-bent ile Diğer Musammatların Ayrımı

Mısra sayısına göre isim verilen musammatlar ile tercî-bentin birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Gazelden gelişen musammatlardan birine tercî-bent denildiği gibi, bir tercî-bende de bentteki mısra sayısına göre musammat şekillerden birinin ismi verilebilmektedir. Özellikle Şeyh Gâlib Divanı'nda mütekerrir musammatlar tercî-bent adıyla geçmektedir (Kurnaz 1997: 421-27).

Şeyh Gâlib'in "*Tercî-i Mısra-ı Garrâ-yı Râmiz Beğ*" başlığıyla yer alan aşağıdaki şiiri, Râmiz'in bir mısraını tazmin ederek yazılmış mütekerrir muhammestir. Buradaki "tercî" sözcüğü, kelimenin tekrarlı anlamından dolayı "mütekerrir" teriminin yerinde kullanılmıştır. Şiirin tercî-bent olması için vasıta mısraının ilk bentten ayrı kafiyelenmesi gerekir:

Gürûh-ı evliyânın ekmelidir Şems ü Mevlânâ
Misâl-i mihr ü subh-ı müncelîdir Şems ü Mevlânâ
Şeh-i aşkın iki kudret elidir Şems ü Mevlânâ
Sıfât u zâta bürhân-ı celîdir Şems ü Mevlânâ
Hemân ayn-ı Muhammed'le Alî'dir Şems ü Mevlânâ

...
Revânı şâd ola Râmiz Beğ'in Gâlib bu mısra'dan
Füzûn-terdir hakikat ehline bin hüsn-i matla'dan
Olur tevhîd-i rûşen bu mu'ammâ-yı mülemmâdan
Cüdâlık hiç saçılmaz ol iki nûr-ı müşâ'şâ'dan
Hemân ayn-ı Muhammed'le Alî'dir Şems ü Mevlânâ (Okçu 1993: 307/4)

Sonuç

Nazım şekli, belirli kafiye düzenlerine sahip nazım birimiyle tespit edilen teknik bir husustur. Bir manzumenin şekil adı, kimin tarafından verilirse verilsin, şekli belirleyen ölçütler esas alınarak değerlendirilmeli ve hangi manzume hangi nazım şeklinin özelliklerine sahipse o şekil adıyla anılmalıdır. Benzer yapılardaki şiirlerin şekillerini isimlendirmede ortaya çıkan çelişkileri ve tanımlardaki karmaşayı ortadan kaldırmak için konuyla ilgili ölçütlerde uzlaşmak gerekir. Aksi takdirde nazım şekliyle ilgili yapılan değerlendirme ve incelemeler bizi isabetli sonuçlara ulaştırmayacaktır.

Tercî-bentlerle ilgili bu makalemiz, konuyla ilgili problemlere dikkat çekerek kendi içinde tutarlı bazı ölçütlere dayalı yeni tanım ve tasnif önerileri getirmektedir.

Buna göre, tercî-bendi şöyle tanımlamak mümkündür: Her bendi kendi içinde kafiyelenmiş tek kafiyeli bentlerle yazılan şiirlerden vasıta mısraları ilk bentle kafiyeli olmayan veya bentleri gazel, kıta, mesnevi gibi birer nazım şeklinden meydana gelip de ortak kafiyeli birer vasıta ile birleştirilen şiirlerin nazım şeklidir. Bendin en az üç mısradan oluştuğu ve nazım şeklinin belirmesi için nazım biriminin kendini en az iki kez tekrarlaması gerektiği göz önüne alındığında, bir tercî-bendin en az üçer mısralık iki bentten meydana geldiği anlaşılır; fakat en fazla kaç mısralık kaç bentten oluşacağı konusunda bir sınır çizilemez.

Kaynaklar

- AK, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Divanı*, Bursa: Uludağ Ü. Yayınları.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994). "Divan Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- AKYÜZ, Kenan ve diğerleri (1990). *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- BATISLAM, Hanife Dilek (2003). *Hasbîhâl-i Sâfi*, İstanbul: Kitabevi.
- CENGİZ, Halil Erdoğan (1986). "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül).
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1996). *Muhammediye I-II*, İstanbul: MEB Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1990). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 9. Ofset Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİLÇİN, Cem (1992). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 2. bs., Ankara: TDK Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (1997). *Türk Edebiyatında Muhammes*, Kırkkale Ü. SBE Yüksek Lisans Tezi, Kırkkale.
- ERDOĞAN, Mustafa (2002). *Türk Edebiyatında Muhammes*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GIBB, E. J. Wilkinson (1943). *Osmanlı Şiiri Tarihi*, (Çev. Halide Edip), Cilt I, Kitap I, İstanbul: İstanbul Ü. Yayınları.
- GÜNDOĞDU, Mehmed Kemâl (1997). *Müştak Baba*, İstanbul: MEB Yayınları.
- HAYBER, Abdülkadir-Hüseyin ÖZBAY (1997). *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, İstanbul: MEB Yayınları.
- HORATA, Osman (1998). *Esrar Dede Hayatı Eserleri Şiir Dünyası ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İLAYDIN, Hikmet (1964). *Türk Edebiyatında Nazım*, 4. bs., İstanbul.

TERCÎ-BENT HAKKINDA YENİ BİLGİLER

- İPEKTEN, Haluk (1985). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri, Birlik Yayınları*, Ankara.
- İPEKTEN, Halûk (1994). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1993). *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAALİOĞLU, S. Kemal (1978). *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- KESKİN, Ayşe Tuba (1998). *Türk Edebiyatında Müseddes*, Gazi Ü. SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KILIÇ, Filiz (2006). "Nazım Şekilleri", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 4. bs., Ankara: Grafiker Yayınları.
- KORYÜREK, Enis Behiç (1946). *Vâridât-ı Süleyman-Çedikçi Süleyman Çelebi (Ruhundan İlhamlar)*, İstanbul: Pulhan Mtb.
- KURNAZ, Cemâl (1997). "Şeyh Gâlib Divanı'nda Nazım Şekilleriyle İlgili Problemler", *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara.
- MUALLİM NACİ (1984?). *Istılâhât-ı Edebiyye*, (Haz: Alemdar Yalçın-Abdulkadir Hayber), Ankara.
- OKÇU, Naci (1993). *Şeyh Gâlib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumî Tahlili ve Divanının Tenkidli Metni) I-II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- OLGUN, Tahir (1973). *Edebiyat Lûgatı*, (Haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ÖZDEMİR, Hikmet (1996). *Adile Sultan Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZKIRIMLI, Atilla (1990). *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Cem Yayınları.
- PALA, İskender (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim- Ölçü-Kafiye*, 2.bs., İstanbul: 3F Yayınları.
- SEVÜK, İsmail Habip (1942). *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul:Remzi Kitabevi.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1989). *Kamus-i Türki*, 3. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞEYH GÂLİB (1992). *Hüsün ü Aşk*, (Haz. Orhan Okay-Hüseyin Ayan), Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1948). *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri-Ubeydî-Şem'i-İşretî*, İstanbul, Fasikül 2.
- TOLASA, Harun (1986). "18. yy.da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-Müstakimzâde'nin Istılâhâtü'ş-ş'i'riyyesi II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV-XXV.
- YILDIZ, Recai (1996). *Türk Edebiyatında Terkîb-Bend ve Tercî-Bendler (XIII-XVI. yy)*, Gazi Ü. SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- YAVUZ, İbrahim (2006). *Türk Edebiyatında Terkîb-bent ve Tercî-bentler (XVII-XIX. YY.)*, Muğla Ü., SBE Yüksek Lisans Tezi, Muğla.